

НІМЕЦЬКИЙ КОЛОНІАЛЬНИЙ РУХ У 1894-1904 рр. ТА ЙОГО ВПЛИВ НА КОЛОНІАЛЬНУ ПОЛІТИКУ ВІЛЬГЕЛЬМА II

В статті розглянуто питання особливостей колоніального руху в Німеччині у 1894-1904 рр. та його вплив на колоніальну політику Вільгельма II.

Історія німецького колоніалізму є однією з найактуальніших тем, що розробляються у світовій історіографії та становить значний науковий інтерес. Це пов'язано, перш за все, з тим, що саме зараз Німеччина стає одним із головних гравців на світовій арені. Проте більшість дослідників приділяє увагу зовнішньополітичним чинникам, що визначали характер колоніальної політики цієї держави, а внутрішньополітичні лишаються недостатньо дослідженими. Зокрема, до них належить вплив політичних і громадських організацій, які підтримувалися урядом та особисто кайзером, на формування колоніальних ідей у різних прошарків німецького суспільства.

Характеризуючи джерельну базу дослідження варто відзначити особисту переписку імператора Вільгельма II з російським імператором Миколою II [6] та мемуари кайзера [3], де знайшли відображення події та люди, які мали вплив на реалізацію як внутрішньої, так і зовнішньої політики держави. В тому числі і на колоніальну політику Німецької імперії. Мемуари німецького канцлера Б. фон Бюлова [2], в роки правління якого колоніальна політика набула найагресивніших рис, допомагають зрозуміти головні вектори державної колоніальної доктрини. Сюди ж можна віднести викладені в журналі *“Красный архив”* докладні записки помічника секретаря посольства Фан-дер Фліта [9], що присвячені виникненню та діяльності Пангерманського союзу, а також його впливу на колоніальну політику Вільгельма II.

Розглядаючи історіографію проблеми, перш за все необхідно звернути увагу на дослідження радянських істориків. Серед них, зокрема, колективна праця з історії дипломатії під загальною редакцією В.М.Хвостова [4]. Г.Л.Бондаревський у своїй праці *“Багдадська дорога і проникнення німецького імперіалізму на Близький Схід (1888-1903)”* [1] відображає участь Пангерманського союзу у пропаганді колоніалізму. Варто також відзначити роботи Б.М.Туполева [8] та С.В.Фокіна [10], присвячені окремим питанням німецької колоніальної історії. Серед робіт німецьких авторів необхідно виокремити працю А.Нордена [5]. Заслужують особливої уваги роботи В.Шпайткампа [11] та Г.Ульмана [12], опубліковані на початку ХХІ ст. Що ж стосується вітчизняної історіографії, то особливу увагу слід приділити праці С.С.Трояна та С.М.Косяк [7], присвячену німецьким колоніальним товариствам. Проте більшість істориків досліджують німецьке колоніальне питання часів О. фон Бісмарка, адже саме за його правління Німеччина розпочала боротьбу за завоювання нових територій. Проте нової хвилі розвитку німецький колоніальний рух зазнав із приходом до влади Вільгельма II, який був прихильником *“активної”* колоніальної політики.

Отже, завданням даного дослідження є аналіз особливостей колоніального руху та розвитку колоніальних ідей в Німеччині у 1894-1904 рр., вивчення їх впливу на загальний розвиток держави і суспільної думки та нової колоніальної політики імператора.

З середини XIX ст. почався новий період в історії розвитку німецької колоніальної ідеї. Нового поштовху кайзерівській колоніальній політиці надала відставка Л.Капріві та канцлерство Х.Гогенлоє-Шиллінгсфюрста (1894-1904 рр.), який усіляко підтримував колоніальні прагнення Вільгельма II. Прихильники колоніальної політики прийняли цю подію як усунення перешкод і появу нових перспектив у заокеанській політиці.

Хоча за період канцлерства Л.Капріві німецька колоніальна політика не реалізовувалася повною мірою, імператор Вільгельм II доклав чимало зусиль для того, щоб колоніальна ідея утвердилася як в політичному мисленні, так і в суспільній свідомості. Колоніальне питання неодноразово піднімалося в рейхстазі, активно обговорювалося в пресі.

Вже в 1894-1896 рр. за сприяння нового канцлера та схвалення Вільгельмом II у Німецькому колоніальному товаристві були обговорені нові колоніальні проекти. Колоніальна організація продовжила роботу за старими напрямками: було здійснено будівництво причалу в Того, обговорювалася експедиція в Нову Гвінею і т.д. До того ж, товариство продовжувало вивчати і всебічно досліджувати колонії, де планувалося встановити опорні пункти.

За підтримки кайзера та фінансування уряду до колоній постійно відряджалися біологи та медики, які проводили там дослідження ґрунтів, клімату, тропічних хвороб. Все це мало забезпечити безпеку майбутнім переселенцям із Європи. У 1902 р. в Східній Африці було створено Біолого-Сільськогосподарський дослідницький інститут. У Південній Африці тривалий час проводив дослідження тропічних хвороб відомий на той час лікар Р.Кох.

У 1894 р. остаточно оформився Пангерманський союз - організація, яка всебічно сприяла піднесенню й активізації колоніального руху. У його діяльності ідеї колоніальної експансії набули першочергового характеру. Саме він став дієвою ідеологічною зброєю в руках Вільгельма II. Більшість дослідників німецького колоніалізму зазначеного визнають великий вплив цієї організації на політичну ситуацію в країні.

Оскільки пангерманці виступали активними прибічниками агресивної колоніальної політики, вони відразу ж заручилися підтримкою імператора. Вільгельм II, який на той час розпочав активне втілення нових тенденцій німецької колоніальної політики, розумів важливість її підтримки з боку такої впливової організації як Пангерманський союз. Крім того, вже у декларації Пангерманського союзу проголошувалося, що *“особливу увагу союз буде приділяти подальшому розвитку німецького колоніального руху і його практичній результативності”* [2, с.25].

До Пангерманського союзу увійшли парламентарі, здебільшого з консервативної та націонал-ліберальної партій, професори, юристи, підприємці та офіцери. Фінансувався ж союз великими металургійними фірмами. Активно сприяв діяльності Пангерманського союзу і сам імператор, таким чином заручившись підтримкою могутньої на той час організації, що здатна повернути на його бік не лише провідних політиків, а й уряд країни.

Саме тому імператор наближав до двору провідних підприємців і банкірів, що були членами союзу. Зокрема, Вільгельм II ввів до свого оточення таких відомих промисловців, як Крупп та брати Штумм, а також представників *“Дойче Банк”*. З сім'єю Крупп у імператора були особливо тісні зв'язки. Він неодноразово відвідував фабрику, що належала родині промисловців та активно рекламував її у вищих владних колах.

Крім того, кайзер захищав інтереси великих німецьких підприємців на міжнародній арені. Одним із доказів цього є лист Миколі II від 6 лютого 1905 р. В ньому імператор писав: *“Оскільки я чув, що твої підприємці незадоволені Круппом,*

який не поставив в строк замовлених Росією батареї, я наказав розслідувати справу на місці, і посилаю тобі копію отриманого мною звіту, з якого видно, що вищезазначені скарги не мають підстави” [6, с.90].

У відповідь на прихильність Вільгельма II пангерманці підтримували його політику, особливо щодо колоніалізму. Першим кроком союзу було розгортання активної пропаганди стосовно розширення колоніальних територій та агресивної колоніальної політики. *“В нас ще немає такого ринку - говорилося в маніфесті союзу, - який за будь яких обставин був би задовільним для нашої промисловості, адже нам не вистачає колоній”* [4, с.288].

Основними засобами реалізації інтересів кїл, що стояли за Союзом та імператором, були активна пропаганда за допомогою виступів депутатів у рейхстазі, тісне співробітництво з правлячими колами, а також преса.

Німецькі газети з 1890-х років були заповнені закликами до захоплень як у колоніях, так і в Європі. Так, відомий журнал *“Zukunft”*, стаття якого може служити зразком цієї пропаганди, закликав до війни проти Франції. В журналі зазначалося про необхідність забрати у неї ряд східних департаментів, а щоб уникнути збільшення іншонаціональних елементів у Німецькій імперії, - викоренити все місцеве французьке населення. Волаючи до традицій старогерманських варварів, автор продовжував: *“Як, ви хочете звернутися до вогню і меча і знищити або погнати жителів? - запитають нас з жахом. - Звичайно, ні, друзі. Я маю намір триматися в рамках напівварварства... Я не хочу нічого крім двох засобів, які використовують цивілізовані народи, - експропріації і контрибуції”* [4, с.290].

За допомогою пангерманського впливу кайзерові вдалося переконати більшість представників правлячих кїл, що колишня політика О. фон Бісмарка була дуже вузькою, тільки *“європейською”* політикою. Тепер Німеччина повинна вести *“світову політику”* [1, с.90].

Завдяки Пангерманському союзу Вільгельм II зумів виправдати більшість своїх військових заходів, необхідних для реалізації *“нового курсу”*. Саме пангерманісти вперше виголосили військові цілі німецького імперіалізму. Зі сторінок газет і журналів вони пропагували кайзерівські ідеї експансії. Наприклад, К.Петерс вимагав створення великої німецької колоніальної імперії. В подальшому ця вимога знайшла своїх прихильників майже в усіх німецьких партіях [12, с.271].

Пангерманський союз підтримав кайзера та його прагнення мати міцний і сучасний військово-морський флот. *“Сприяючи прийняттю рейхстагом нового морського закону, Пангерманський союз, заслужив собі схвалення правлячих кїл і його значення швидко підвищилось в країні”* [9, с.218].

Пропаганда пангерманців знаходила прихильників серед німецької правлячої верхівки, кількість яких поступово зростала. Більшість членів імперського уряду також потрапили під вплив пропаганди. Проте, як зазначав Фан дер Фліт, *“тісно пов’язаний з усіма прошарками німецького суспільства та чисельними політичними важелями з німецьким урядом, Пангерманський союз у своїй діяльності здебільшого йшов із ним пліч-о-пліч шляхом агресивних заходів. Однак, уряд, зазвичай через практичні переконання, заперечував причетність до пропаганди та відвертих загарбницьких планів пангерманського союзу”* [9, с.216].

Пангерманський союз намагався реалізувати свою колоніальну програму, залучивши німців, які проживали за кордоном. Пангерманці вимагали, щоб німецькі емігранти в колоніях перебували під захистом імперії, мали можливість читати німецьку пресу, відвідувати німецькі культурні заходи і т.п.

З цього приводу “*Альдойче Блеттер*” 9 вересня 1894 р. писав: “*Німецьке панування немислиме без захоплення колоній, якщо ми не турбуємося про те, щоб наші співвітчизники за кордоном зберігали характерні риси німецької національності*” [7, с.52].

У своїй діяльності Пангерманський союз використовував різноманітні форми пропаганди. Так, один-два рази на місяць його місцеві організації проводили загальні збори своїх членів, які детально висвітлювалися в пресі. Важливу роль у пропаганді пангерманських колоніальних ідей відігравали різного роду заходи (наприклад, виставки, вечори зустрічей, урочистості до днів народження імператора або канцлера тощо). Відділення союзу часто організовували публічні лекції, диспути, екскурсії, спільні збори та мітинги з іншими націоналістичними товариствами. З’їзди Пангерманського союзу детально висвітлювалися в німецькій і навіть зарубіжній пресі [7, с.55-56].

Колоніальне питання також всебічно обговорювалося на науковому рівні. Зокрема у 1897 р. друком вийшла “*Політична географія*” Ф.Ратцеля. В книзі автор не лише підтримує колоніальні прагнення Німецької імперії, а й активно їх виправдовує, зазначаючи: “*що стосується Німеччини, то її положення в центрі Європи та нестача “простору” вимагає переходу до активної колоніальної експансії*”. До того ж Ф.Ратцель не засуджував насилля як способу здобуття колоній, навпаки вважав його “*історичною невідворотністю*” [10, с.67-68].

Ідеї Ф.Ратцеля були активно підтримані багатьма вченими. Така підтримка сприяла популяризації та розповсюдженню геополітичних ідей серед населення.

У 1897 р. у кайзерівській Німеччині почалося активне обговорення проблеми посилення потужності військово-морських сил. Більшість колоніальних ідеологів, у тому числі і Ф.Ратцель, наголошували, що наявність великої кількості узбережжя вимагає реформування та збільшення військового і торгового флотів.

У березні 1897 р. статс-секретар військово-морського відомства адмірал Гольман вніс на обговорення рейхстагу пропозицію про збільшення чисельності німецького флоту: “*Німеччина повинна мати змогу вести серйозну боротьбу на морі*”, - наголошував він [5, с.36].

Важливо підкреслити, що Вільгельм II взяв шефство над флотом та його будівництвом. Він чудово знав усі бойові одиниці німецького військово-морського флоту і на кожному бойовому кораблі для нього була облаштована спеціальна імператорська каюта [3, с.140].

Наприкінці XIX ст. ініціаторами розширення колоніальних територій стали не лише політичні партії та колоніальні організації, а і сам кайзер. Зокрема, під час кризи у Південній Африці Вільгельм II доручив уряду дотримуватися нейтралітету в боротьбі між бурськими племенами та англійцями. За це імператор розраховував повернути Віту і Занзібар, що були втрачені внаслідок Гельголандського договору.

Проте, не зважаючи на активний колоніальний рух, багато колоніальних питань у Німеччині залишалися не вирішеними. Зокрема й питання концесійних товариств. До імператорства Вільгельма II вони мали певну самостійність. Проте за сприяння кайзера державні позиції в управлінні колоніями значно зміцнилися, що поставило саме існування концесій під питання. Концесійні товариства звинувачувалися у зраді “*фатерланда*”.

Прихильники колоніальної політики усіяко закликали кайзера й уряд виділяти для розбудови “*державних колоній*” якомога більше коштів. Вони наголошували на тому, що особливу увагу слід приділити створенню в колоніях кредитних установ, щоб забезпечити приплив сюди німецьких імігрантів, наслідком чого стало створення у колоніях державних позикових кас, банків та кредитних контор.

Провідну роль в колоніальній політиці Німецької імперії відігравали великі банки. Так, якщо до 1899 р. Німецький банк приймав участь лише у двох підприємствах в африканських колоніях, то у 1900-1914 рр. - вже в 23. Облікове товариство до 1899 р. брало участь в одному, а з початку століття до Першої світової війни - вже в 15 підприємствах [8, с.15-16].

Отже, колоніальний рух у Німецькій імперії в 1891-1904 рр. був вагомою складовою “світової політики” Вільгельма II. Проте, німецька колоніальна пропаганда яскраво показала одночасну цілісність і конфліктність німецького мислення. Вона дала змогу імператору зміцнити свої позиції як сильного і самодостатнього політика, але і спричинила низку конфліктів, які в африканських колоніях закінчилися повстаннями. Крім того, вона показала сильні і слабкі сторони колоніальної політики кайзера та змусила його замислитися над її майбутнім.

1. *Бондаревский Г.Л.* Багдадская дорога и проникновение германского империализма на Ближний Восток (1888-1903) / Г.Л.Бондаревский. - Ташкент, 1955. - 311 с.

2. *Бюлов Б.* Воспоминания / [составитель В.Хвостов]. - М.-Л.: Государственное социально-экономическое издательство, 1935. - 562 с.

3. *Вильгельм II.* События и люди 1878-1918г. Воспоминания. Мемуары / Вильгельм II. - Минск: “Харвест”, 2003. - 64 с.

4. История дипломатии / [Громыко А.А., Земскова И.Н., Зорина В.А. и др.] под ред. В.М.Хвостова - М.: Госуд. Изд-во полит. литературы, 1963. - Т-2. - 820 с.

5. *Норден А.* Уроки германской истории. К вопросу о политической роли финансового капитала и юнкерства / Норден А. [пер с нем. Жуковского В.М.]. - М.: “Издательство иностранной литературы”, 1948. - 296 с.

6. Переписка Вильгельма II с Николаем II 1894-1914 гг. / [составитель М.Покровский]. - Москва-Петроград: Государственное издательство, 1923. - 202 с.

7. *Троян С.С.* Німецькі колоніальні товариства (друга половина XIX століття): Монографія / С.С.Троян, С.М.Косяк. - Рівне: РІС КСУ, 2008. - 60 с.

8. *Туполев Б.М.* Германский империализм в борьбе за “место под солнцем”. Германская экспансия на Ближний Восток, в Восточную Африку и в район Индийского океана в конце XIX - начале XX в. / Б.М.Туполев. - М.: Наука, 1991. - 294 с.

9. *Фан дер Флит.* К истории пангерманского союза / Фан дер флит // Красный архив. - 1939. - Т.1. - С.215-223.

10. *Фокин С.В.* Геополитическое измерение колониальной политики Германии / С.В.Фокин. - М.: “РАГС”, 2005. - 220 с.

11. *Speitkamp W.* Deutsche Kolonialgeschichte / Speitkamp W. - Stuttgart, 2006. - 208 s.

12. *Ullmann H.* Politik im Deutschen Kaiserreich 1871-1918 / H.Ullmann. - Munchen, 1999. - 309 s.

Лычко С.А. Немецкое колониальное движение в 1894-1904 гг. и его влияние на колониальную политику Вильгельма II

В статье рассмотрены вопросы колониального движения в Германии в 1894-1904 гг. и его воздействие на колониальную политику Вильгельма II.

Lychko S.O. German colonial movement in the years 1894-1904 and its impact on the colonial policy of Wilhelm II

In article the colonial movement in Germany in the years 1894-1904 and the impact on the colonial policy of Wilhelm II was described.